

KÖNYVÉSZETI ÉS IRODALOMTÖRTÉNETI APRÓSÁGOK.

ZOVÁNYI JENŐTŐL.

I. A felsőmagyarországi czikkek ismeretlen kiadása.

A mai tiszáninneni ref. egyházkerületben a XVI. század vége felé alkotott és évszázadokon át érvényben állott kánonok, melyek egyházigazgatási és fegyelmi intézkedéseket tartalmaznak, felsőmagyarországi czikkek vagy vizsolyi kánonok név alatt fordulnak elő az egyháztörténetben. Eddig két kiadásuk volt ismeretes, amint Szabó Károly a Régi Magyar Könyvtár II. kötetében pontosan leírja a 253. és 2358. számok alatt. Amaz is, emez is a nyomtatási hely megnevezése nélkül jelent meg, az előbbi 1595-ben, az utóbbi 1709-ben. Az 1595-ikiből két példányról tud Szabó Károly, az 1709-ikiből négyről, van aztán még egy az előbbiből a debreczeni ref. egyházmegye levéltárában;¹ mindezeknél fogva általában véve kevés számban fennmaradt nyomtatvány.

Most nekem sikerült a sárospataki ref. kollégium könyvtárában a felületes katalógizálási eljárás eredményeül véletlenül még egy példányára rábukkannom e czikkeknek, a mely azonban sem nem 1595-iki, sem nem 1709-iki kiadású, hanem 1667-iki, tehát egy eddig ismeretlen kiadásból való egyetlen példány. Megfejtí ez a példány most már azt is, hogy minő alapon közli e kánonok teljes szövegét Lampe-Ember² az 1667. év alatt és miért mondja, hogy ebben az évben publikáltattak?

A könyv czíme: ARTICULI | Juxta quos regitur | ECCLESIA | In superioribus regni | Vngariae parti- | bus. | MDCLXVII. A czímlap másik oldalán van egy Praefatio, az A. 2. levelen kezdődik a szöveg, mely tizenkét negyedrért oldalra terjed és a

¹ Sárospataki Füzetek 1863. 418—419. l. (Révész Imre közleménye.)

² Historia ecclesiae ref. in Hungaria... Utrecht, 1728. 430—441. l.

jelzés nélküli C. 2. levél első oldalán végződik. A nyomtatás helye nincs megmondva, de minden valószínűség szerint Sárospataknak kellett lennie.

A példány provenienciájára vonatkozólag is szolgál némi utbaigazítással egy, a címlapon levő följegyzés, mely így szól: «Libellus hic Articularum successit Thomae Matolcsi p. t. Min. Ecclesiae Szirakianae ex donatione Reverendi ac Clarissimi viri, Domini Joh. P. Somosi p. t. Min. Ecclesiae Medgyaszaianae vigilantissimi et Senioris Fratrum in Comitatus Ujvár, Sáros et Torna existentium solertissimi. Anno a partu virginis 1682. Die 10. Decembris.»

Ezzel kapcsolatban megemlítem, hogy Révész Imre Vizsolyt gondolta az 1595-iki kiadás nyomtatási helyének.¹ Minden valószínűség szerint neki van igaza Szabó Károlylyal szemben, a ki Bártfát állapította meg ilyenül. Mellette szól a nyomtatás hasonlósága és talán a gyakran előforduló «vizsolyi kánonok» elnevezés is; de meg a vizsolyi nyomdának még 1597-ből,² sőt 1599-ből is³ ismerjük termékét, tehát 1595-ben szintén működhetett.

II. A «Szent genealogia» magyar fordítója.

A Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára I. kötetében 938. sz. alatt említett «Szent genealogia» című munkát, melyet ma nem ismerünk egy példányban sem, Bod Péter⁴ szerint olyan nagyváradi író fordította, a kinek neve P. J. kezdőbetűkkel van a könyvben vagy a könyvön jelezve. Bod ennek az írónak kilétét csak bizonytalanul állapította meg, miután tudomásával a kiadás évében 1658-ban Putnoki János lelkész, Püspöki János pedig tanár volt Nagyváradon és így méltán lehet mind a két egyházi személyre gondolni a kérdés megoldásánál.

Részben azonban tévedett Bod, mert míg Püspöki tényleg ott működött 1658-ban, addig Putnoki János váradai pap már azelőtt több mint tizenkét évvel elköltözött az élők sorából. Így állítja Szilágyi Benjámin István «Acta synodi nationalis hungari-

¹ Sárospataki Füzetek 1863. 419. l.

² Irodalomtörténeti Közlemények 1894. 425. l. (Ráth György cikke.)

³ Gönczi István «Panharmonia»-ja.

⁴ Magyar Athenas. Nagyszében, 1766. 194—195. l.

cae...» czimű munkájában, mely még eddig nem került sajtó alá s kéziratban is csupán egy csonka másolati példánya maradt fenn. Ennek a sárospataki kollégium könyvtárában őrzött s általam lapszámozott műnek 147. levele második oldalán egy csomó kiválóbb ref. lelkész van felsorolva, mint a kik a megelőző évek folyamán haltak el. Magában foglalja e névsor a Putnoki János nagyváradai lelkész nevét is, a ki tényleg soha sehol elő nem fordul ezután, noha addig meglehetősen tekintélyes szerepet játszott az egyházi életben. Különben is, miután Szilágyi Benjámín István 1643-tól 1645. végéig épen nagyváradai tanár volt, még a tévedést is teljesen kizártnak tarthatjuk részéről ebben a tekintetben.

Most már ennél fogva egyedül Püspöki János jöhet szóba a «Szent genealogia» fordítójaként. Annyival inkább elfogadjuk őt ilyenül, mivel hallgatója volt a munka szerzőjének: Hornius Györgynek, az 1653-ig Harderwijkben, ettől fogva Leidenben működött egyetemi történettanárnak,¹ sőt 1655. márczius 20-án disputációt is tartott az elnöklete alatt.² Még tanult a franekeri egyetemen is, a honnan hazatérve, 1658. elején Tarpai Szilágyi Andrásnak a helyét foglalta el a váradai iskolánál. A következő 1659. évet Nagybányán töltötte szintén tanári minőségben,³ hol már külföldre menetele előtt is működött volt egy évig. De már 1660-ra ismét visszatért Nagyváradra, ahonnan azonban a város eleste folytán még abban az évben távoznia kellett tanártársaival együtt. 1661-ben jelent meg aztán az a prédikációja, melyet Nagyváradnak a töröktől való elpusztításáról tartott, de a mely szintén nem maradt fenn korunkra.⁴

III. Ismeretlen magyar könyvek nyomai.

A XVII. század negyvenes és ötvenes éveit a presbyterianismus, puritanismus és independentismus eszméin való viszálykodásokkal töltötte a magyar ref. egyház. A nem kisebb emberektől, mint Tolnai Dalí Jánostól, Medgyesi Páltól, Apáczai Cseri

¹ Sepp: Het godgeleerd onderwijs in Nederland. II. k. 433. l. Született 1620-ban, meghalt 1670-ben.

² Szabó-Hellebrant: Régi Magyar Könyvtár. III. k. 1989. sz.

³ Thurzó Ferencz: A nagybányai ref. főiskola története. Nagybánya, 1905. 29. l.

⁴ V. ö. Szabó K.: Régi Magyar Könyvtár. I. k. 973. sz.

Jánostól és másoktól képviselt elvek nagy ellenhatást keltettek a mohos gondolkozású és hatalmukat féltő elemek részéről. Mig a hatalom eszközei elegendőknek látszottak az elvek hirdetőinek megfékezésére vagy elnyomására s ez utóbbiak alig támaszkodhattak velök szemben egyébre, mint erős meggyőződésükre és nemes törekvésükre: addig nem ment át a harc az élőszó és egyházi fegyelem teréről az irodalom terére. Mihelyt azonban a hatalom birtokosai közül is nyíltan fölléptek némelyek az új elvek terjesztése érdekében és így erőszakot már nem mindenütt lehetett alkalmazni a «rendbontók» ellen, mindkét részről szükségessé vált a tollal való támadás és illetőleg védekezés.

Az ekként kifejlődött viták egyike Tolnai Dali János, akkor sárospataki tanár és Váczi András szepsii lelkész közt folyt le a miatyánk szükséges volta és használata kérdésében. Váczi két művével,¹ Tolnai egygyel² szállott síkra, kiki a maga igazza mellett. Amazok 1653-ban, illetőleg 1654-ben jelentek meg, egyik provokálva a Tolnai művét, másik reá való válaszul, mig a Tolnai műve, mely tehát a kettő közé esett, 1654-ben nyomatott ki. Mind a három könyv egyetlen egy példányban maradt fönna máig és így igazán csak véletlenség dolga, hogy mi is megismerkedhetünk még velök. Hány meg hány vesztetett el végképen az épen ily személyeskedő tartalmú, tehát a kortársak szemében bizonyára csak efemer jellegű és értékű munkák közül, de a melyek nekünk, későkori tanulmányozóknak megbecsülhetetlenek volnának!

A Váczi művei fönntartották egy párnak az emlékét. «A miatyánknak avagy mindennapi imádsággal való élésnek állatása és megoltalmazása» cím alatt álnévvel kiadott munkájának 90. lapján egy «*Négyágú ostor refutatiója*»-t említ, mint a mely hivatkozik a Calderwood «*Altare Damascenum*» czimű művének 627. levelére. Ebből nem is egy könyvnek, hanem egyenesen kettőnek lehet következtetni a lételére. Egyik lehetett a «*Négyágú ostor*», másik ennek a *refutatiója*; amaz presbyterianus-ellenes, ez presbyterianus-párti mű.

¹ Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár I. k. 871. és 888. sz.

² U. o. I. k. 892. sz.

Saját neve alatt kiadott «Replica azaz Tolnai Dali Jánosnak... való választétel» című munkájának 27. lapján pedig így kél védelmére a maga előbbi művének: «Ama kicsiny eczetes átalagesát (ha csak félig vagyon is) nem mondhatja az ember üresnek, s annál inkább haszontalannak, ámbár huszad részéni ne legyen is benne, mint ama nagy oktalan *Baranyai karika fában.*» Ennek is egy presbyterianus szellemű vitairatnak kellett lennie, még pedig az előbbivel valami összefüggésben levőnek, a mit az ostor és karikafa közös foglalkozási körbe tartozásából lehet következtetni.

Hogy azonban nem Tolnai volt egyiknek sem a szerzője, bizonyos egyfelől Tolnainak abból a nyilatkozatából, mely szerint «ez ideig egynehány esztendőktől fogván való sok keserves méltatlan szenvedésimtől magamat úgy meggyőzöttem nem engedtem, hogy egy ujjnyi irást is közhelyre kibocsátottam volna,»¹ másfelől a Váczi Replicájából, melyben nem hogy e művek szerzőségével gyanusítná Tolnait, hanem ellenkezőleg azért tesz neki szemrehányást, mert nem írt és adott ki könyveket.²

IV. Pótlás, törlés és javítás a Régi Magyar Könyvtár III. kötetében.

Miként más helyen³ kimutattam már, a Szabó-Hellebrant-féle műben 1832. szám alatt leírt munka voltaképen két külön könyv, a melyeknek ennélfogva külön számozásra és leírásra van igényük. Az egyiknek czime az említett helyen közölt «Vindiciae defensoris simplicitatis ecclesiae...» s ez két szakaszban egy kis ajánlattal együtt 53 *számozatlan* levélre terjed; a másiké «Defensio simplicitatis ecclesiae Christi», mely a hozzátartozó többrendbeli elő- és utószókkal együtt összesen 264 *számozott* levél terjedelmű, a miből maga a munka 212 levelet foglal el. Az utóbbi munkának mindenesetre van köze az előbbihez, mert közös is a tárgyuk, meg aztán az utóbbi harmadik szakaszként

¹ Dáneus Rácai. Előszó.

² 91. és 120. l.

³ Protestáns Szemle 1906. 380. l.

csatlakozik az előbbihez, de nem mint folytatása, hanem mint tőle függetlenül egészen külön czímmel, külön alkotott munka, a mely még hozzá nem is egyszerre jelent meg a másikkal.¹ Teljesen külön, sőt másféle lapszámozása hasonlóképen amellet szól, hogy egészen külön könyvül kell szerepelnie a könyvészeti leírásokban is.

Kimutattam volt egyidejüleg² azt is, hogy sem a Magyar Könyvszemle «Magyar könyvesház»-ában,³ sem a Régi Magyar Könyvtárban⁴ nincs helye az odasorozott «Popularis ad popularem...» (Groningen, 1649.) czimű műnek, mivel annak sem nem az állítólagos Knollarothzi Péter János kolozsvári fi a szerzője, sem nem a Hellebranttól «kétségtelennek» képzelt Kovásznai J. Péter, hanem igenis a francia születésű, de Groningenben működő híres theologiai tanár: Maresius Sámuel. Ez már igazán kétségtelenül megállapítható úgy ennek a műnek, mint a Szathmári ellene írott munkáinak átolvasásából.

Ellenben fölveendő, ha már — szerintem is helyesen — fölvétetett Apáczaainak a Magyar Encyklopaediával együtt kiadott «Oratio de studio sapientiae» czimű műve, ugyancsak az azzal megjelent négy levele is a lapok tetején jelzett «Epistolae» czímen. Hiányzik aztán Michael de Hungaria szerzőtől a «Sermones Dominicales», melynek egy kiadása Hagenauban 1498-ban, egy másik kiadása ugyanott 1499-ben jelent meg s mindkettő megvan az utrechti egyetem könyvtárában. Ugyanott megvan Sambucus Jánosnak az a műve, melyet 662. szám alatt «Apotelesma» czímen, mint sehol nem látottat jelez a Régi Magyar Könyvtár III. kötete és a mely az utrechti egyetemi könyvtár katalógusában «Apomasaris Apotelesmata» czímmel fordul elő. Onnan teljesen ki lehetne egészíteni a könyv leírását.

A gróf Apponyi Sándor könyvtárában pedig Szegedi István-
nak van egy eddig mindnyájunk előtt ismeretlen munkája, melyet ő 506. szám alatt ír le katalógusában. E mű Beumler Márknak az úrvacsorájáról írt két értekezésével együtt jelent

¹ Kiténik ez a kiadónak az előbbihez írt ajánlóleveléből, melyben így nyilatkozik: «Várd rövid időn a harmadik részt, a melyről a szerző emlékezik».

² Protestáns Szemle 1906. 379—382. l.

³ 1898. 62. l.

⁴ III. k. 4819. sz.

meg Zürichben 1584-ben. A könyv címéből ennyi tartozik rá: «... Accesserunt in fine luculentae et graves aliquot quaestiones Stephani Szegediní Vngari, de vero sensu verborum Coenae, de vsu et abusu eiusdem.» Az értekezés a 124. levéltől a 190-ig, a könyv végéig terjed s itt «Questiones de verbis coenae Domini» címmel van ellátva.

Javítani való aztán némely kisebbszerű hibákat nem említve: az 1063., 1064. és 1089. szám alatti művek szerzőjének neve Pastorisról Szentsimonira; — az 1924. szám alatti könyv megjelenési éve 1654-ről 1634-re; — a 2604. szám alatti műnek viszont feltétlenül későbbi a megjelenési éve 1672-nél.